

Ivan BERNIK*, Martina TRBANC**

AVTOPORTRET VIŠJEGA SREDNJEGA SLOJA: IZJEMNOST IN KONFORMNOST

Povzetek. Članek temelji na analizi dnevnikov »znanih Slovencev in Slovenk«, ki jih objavlja Sobotna priloga dnevnika Delo. Analizo usmerja na Goffmanovo dramaturško razlago družbenih interakcij in na Webrovo teorijo slojevitosti oprta ideja, da je te dnevnike mogoče brati kot samopredstavitve pripadnikov višjega srednjega sloja. Zato se članek ukvarja predvsem z vprašanjem, kako avtorice in avtorji dnevnikov definirajo značilnosti svojega družbenega položaja in razlike do drugih družbenih slojev. Posebej so osvetljeni tisti vidiki njihove samopredstavitve, ki kažejo na naraščajočo samozavest in družbeni vpliv višjega srednjega sloja.

Ključni pojmi: postsocializem, družbena slojevitost, višji srednji sloj, osebni dokumenti, kvalitativna analiza.

65

Ozadje raziskave: vzpon srednjega sloja v postsocialističnih družbah

Spremembe na področju družbenih neenakosti, ki se dogajajo v postsocialističnih družbah, bi bilo z Webrovimi pojmi mogoče opisati kot prehod od statusno-slojevske k razredni strukturi (Meier, 1991). Oznaka statusno-slojevska družba se nanaša na dejstvo, da je bil v socialističnih družbah položaj posameznikov in skupin v sistemu družbene neenakosti določen predvsem z njihovo lojalnostjo političnemu režimu, z razredno družbo pa je mišljeno porajanje institucionalnega reda, v katerem je tržni položaj ključni dejavnik dostopa do družbenih dobrin. Ker se sredstva, ki so omogočala lojalnost socialističnemu režimu, močno razlikujejo od sredstev, ki zagotavljajo uspeh v tržnem tekmovanju, je utemeljena trditev, da postsocialistična transformacija nujno vključuje korenite spremembe temeljev družbene neenakosti. Podobno trditev je mogoče izpeljati tudi iz neomarksističnih analiz razrednosti socialističnih družb. Po E. O. Wrightu

* Dr. Ivan Bernik, redni profesor sociologije na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Martina Trbanc, raziskovalka in asistentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

je bila ključno določilo razredne členitve socialističnih družb politična dominacija, ki je temeljila na neenaki porazdelitvi »kontrolne nad organizacijskimi resursi« (Wright, 1985: 80). Tudi s te perspektive je za spreminjanje razredne strukture v postsocialističnih družbah odločilnega pomena porajanje trga kot ene od osrednjih institucij in lastnine proizvodnih sredstev ter upravljanja z njimi kot strateških tržnih dobrin. Zato postsocialistična transformacija pomeni korenito predrugačenje celotne razredne strukture.

Tako veberjanska kot marksistična razlaga sugerirata, da je bil socialistični stratifikacijski sistem sam po sebi razmeroma stabilen ter da je razpadel šele, ko so se spremenile politične okoliščine, ki so ga ustvarile in ohranjale. Oba pogleda se ujemata v presenetljivi trditvi, da so slojevska oziroma razredna nasprotja le malo prispevala k razpadu postsocialističnih družb ter da je treba pri preučevanju postsocialističnih sprememb ta nasprotja obravnavati predvsem kot »odvisno variabla«. Zato ni presenetljiva trditev, da so »razredne teorije ... očitno precej nekoristne pri analizi neenakosti, konfliktov in sprememb v komunističnih in postkomunističnih družbah« (Pakulski, 1996: 68). Zdi se, da to prepričanje temelji na neupoštevanju ali podcenjevanju rezultatov raziskav slojevitosti in razrednosti socialističnih družb, ki so bile opravljene v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Te raziskave so pokazale, da se je struktura »zrelih« socialističnih družb postopno korenito spremenila in da so te spremembe imele pomembne posledice za stabilnost socialističnih družb. Za najino analizo so najpomembnejše raziskave, ki so opozarjale, da se je v socialističnih družbah povečevala družbena moč inteligence (Konrad in Szelenyi, 1979; Wright, 1985; Rakovski, 1986; Bernik, 1989).

Če pojem inteligence prevedemo v bolj običajno sociološko terminologijo, je mogoče reči, da se je povečevala družbena moč pripadnikov višjega srednjega sloja, tj. »profesionalcev, višjih menedžerjev in uradnikov ter uspešnejših malih podjetnikov« (Haralambos, 1995: 57). Ker je vsaj za prve tri kategorije značilno, da njihov družbeni status najbolj določa njihovo specialistično znanje, je očitno, da je v »zrelih« socialističnih družbah postajalo znanje vse pomembnejše določilo individualnega ali skupinskega statusa. Vendar pa vztrajanje pri ohlapno opredeljenem pojmu inteligence (ki se je pogosto pojavljal hkrati s še bolj izmuzljivim pojmom intelektualci) v analizah strukture socialističnih družb ni bilo naključno, saj je skušalo izraziti idejo, da se je višji srednji sloj v socialističnih družbah v marsičem razlikoval od svojega »vrstnika« v zahodnih družbah. Njegove posebnosti je določalo predvsem dejstvo, da sta socialistična politična in gospodarska ureditev preprečevali nastanek malih podjetnikov (Breen in Rottman, 1995: 84), višjim menedžerjem in uradnikom pa sta z izpostavljenostjo neposrednemu političnemu nadzoru onemogočali skoraj sleherno profe-

sionalno avtonomijo. Izraz inteligenca je torej označeval predvsem tisti del višjega srednjega sloja, ki bi ga v zahodnih družbah imenovali profesionalci (Gronow, 2000: 89). Čeprav je slojevski položaj profesionalcev tako v socialističnih kot v kapitalističnih družbah temeljil na razpolaganju z visoko specializiranim znanjem in nadzorovanjem dostopa do njega, se je njihov položaj v marsičem razlikoval. Medtem ko družbeno vrednost specializiranega znanja v kapitalističnih družbah določa predvsem trg, je bila veljava te strateške dobrine v socialističnih družbah določena predvsem glede na njeno funkcionalnost za politični režim. Visoko so bile nagrajene tiste profesionalne dejavnosti, ki so prispevale k legitimizaciji političnega režima, tiste, ki bi lahko imele nasprotno učinke, pa so bile negativno sankcionirane. Zato so bile v socialističnih družbah aktivnosti tega sloja izpostavljene močnemu političnemu nadzoru in s tem tudi močni omejitvi njegove profesionalne avtonomije (Bernik, 2001).

Toda položaj inteligence se je v »zrelih« socialističnih družbah spreminjal v dveh smereh. Prve spremembe je določalo dejstvo, da se je v teh družbah, zaradi potrebe po zmanjševanju zaostrojuče se ekonomske in politične neučinkovitosti, povečeval pomen strokovnega znanja. Zato so nekateri avtorji (npr. Konrad in Szelenyi, 1979) celo napovedovali vzpon inteligence na položaj dominantnega razreda v socialističnih družbah, kjer naj bi izpodrinila neučinkovito politično birokracijo. Drugi kompleks sprememb pa je bil povezan z naraščajo družbeno zaprtostjo inteligence. Raziskave na Hrvaškem so pokazale, da je bila v osemdesetih letih za inteligenco značilna znatno višja stopnja samoobnavljanja kot za politično in ekonomsko elito (Sekulić, 1987). Podobne težnje so bile očitne celo v Nemški demokratični republiki, kjer so bile aktivnosti inteligence sicer politično močno kontrolirane (Solga, 1994). Te spremembe so utrjevale družbeni vpliv in samozavest inteligence, hkrati pa se je zaradi političnih in ideoloških omejitev, katerim so bile še vedno izpostavljene njene poklicne aktivnosti, krepila njena statusna frustriranost. Bolj ko se je krepila moč inteligence, bolj je bila – vsaj za ta sloj – očitna represivnost režima. Dogodki niso potrdili napovedi, da bo inteligenca postala nov socialistični dominantni razred, pač pa se je zaradi njenega prepričanja, da bi lahko v drugačni ekonomski in politični ureditvi veliko bolje unovčila svoj kulturni in družbeni kapital, zmanjševala njena lojalnost socialističnemu režimu. Zato ni bilo naključje, da so bili glavni nosilci aktivnega nasprotovanja socialističnemu režimu praviloma iz vrst tega sloja.

Ta oris spreminjanja položaja inteligence v socialističnih družbah kaže, da so vsaj nekatere spremembe v slojevski in razredni strukturi močno vplivale na razpad socialističnih režimov in da analize teh sprememb niso

povsem »nekoristne« za pojasnjevanje postsocialistične transformacije. Hkrati pa je porajanje novega gospodarskega in političnega reda vplivalo na pospešeno spreminjanje slojevske strukture postsocialističnih družb, torej tudi na družbeni položaj inteligence. Zdi se utemeljena domneva, da je prav družbeni sloj, ki je neposredno največ prispeval k razpadu starega režima, doživel največje spremembe. Nekdanji razmeroma homogeni sloj inteligence je v novih družbenih okoliščinah presenetljivo hitro razpadel v številne profesionalne kategorije, ki nimajo enakega tržnega položaja in s tem tudi enakega položaja v sistemu družbene neenakosti. Vendar pa kljub notranji diferenciranosti sloj »lastnikov« znanja ni izgubil svoje družbene prepoznavnosti, ampak jo celo utrjuje. Če zaradi egalitaristične ideologije in politične kontrole v socialističnih časih svojih družbenih prednosti ni mogel odkrito izraziti in izrabiti (Županov, 1970), pa ima v novih družbenih okoliščinah vse možnosti, da poudari in uveljavi svoj družbeni ugled in vpliv.

Ob transformaciji inteligence v profesionalce pa so se v postsocialističnih družbah postopoma začele porajati še druge kategorije, ki spadajo v višji srednji sloj, zlasti višji državni uradniki in menedžerji. V teh družbah se torej postopoma oblikuje »kompleten« višji srednji sloj. Navznoter je ta sloj močno diferenciran, vendar pa njihove pripadnike povezuje dejstvo, da razpolagajo s podobnimi strateškimi dobrinami, ki jim omogočajo ugoden ekonomski status ter visok družbeni vpliv in ugled. Čeprav njegovo oblikovanje še ni končano, je že mogoče trditi, da pripadniki višjega srednjega sloja spadajo med tisti del prebivalstva postsocialističnih družb, ki mu je tranzicija prinesla predvsem ugodnosti.

Načrt raziskave: osebne zgodbe in slojevska pripadnost

Hipoteza o porajanju navznoter diferenciranega, vendar pa navzven družbeno prepoznavnega višjega srednjega sloja vsebuje številna raziskovalna vprašanja, ki ne morejo biti omejena le na ta sloj, ampak se morajo ukvarjati s ključnimi značilnostmi stratifikacijske strukture postsocialističnih družb. Najina raziskava se ne loteva nobenega od velikih vprašanj, ki jih vsebuje ta hipoteza, ampak skuša z analizo nekaterih vidikov ideologije višjega srednjega sloja v Sloveniji zgolj posredno pokazati na empirično utemeljenost trditve o naraščajoči družbeni prepoznavnosti tega sloja. Posredno zato, ker se raziskava ne ukvarja s spremembami objektivnega družbenega statusa višjega srednjega sloja, pač pa analizira le samozaznavo družbenega statusa pripadnikov višjega družbenega sloja v Sloveniji. Predpostavka najine analize je, da je tudi v teh samozaznavah mogoče razbrati znake spremenjenega položaja višjega srednjega sloja, še zlasti znake

njegove naraščajoče družbene samozavesti.

Informacijski temelj najine raziskave so dnevniki, ki jih objavlja Sobotna priloga dnevnika Delo. Izbor piscev dnevnikov se ravna predvsem po merilu, da je oseba, ki je povabljena k pisanju dnevnika (po besedah dolgoletnega – zdaj nekdanjega – urednika priloge), zanimiva za širšo javnost zaradi svojih poklicnih dosežkov in/ali svojih idej o aktualnih družbenih dogajanjih. Povabilo k pisanju dnevnikov torej temelji predvsem na uredniški oceni, da ima povabljena oseba ali pa dejavnost, s katero se ukvarja, visok ugled, vendar pa kljub temu praviloma ni bila – vsaj do pristanka na povabilo za pisanje dnevnikov – izpostavljena močni medijski pozornosti. Navodila za pisanje dnevnika so dokaj ohlapna, saj je piscem zgolj priporočeno, naj v njih osvetlijo svoje poklicno in zasebno življenje ter predstavijo svoje refleksije, povezane s tema življenjskima področjema.¹

Uporaba javnih dnevnikov, tj. dnevnikov, ki so pisani (zgolj) za objavo, kot sociološkega informacijskega vira, lahko zbuja vsaj dva pomisleka. Prvi je povezan z dejstvom, da so javni dnevniki vrsta osebnega dokumenta, v katerem močno izstopa visoko selekcionirano in idealizirano poročanje o pisčevem delovanju in doživljanju tega delovanja (Haralambos, 1995: 853), drugi pa z reprezentativnostjo teh dokumentov, saj so praviloma maloštevilni in visoko idiosinkratični. Glede drugega pomisleka zadostuje pojasnilo, da najina analiza v nobenem pogledu ne more pretendirati na reprezentativnost, ne le zato, ker je omejena na dnevnike trinajstih avtoric in avtorjev (glej Prilogo), ki so bili v Sobotni prilogi objavljeni leta 1999², ampak predvsem zaradi narave uporabljenih informacijskih virov. Tudi če bi bilo število analiziranih dnevnikov znatno večje, dvoma v reprezentativnost informacij, ki bi jih ti dnevniki vsebovali, ne bi bilo mogoče zavreči.

Pomembnejši je prvi pomislek, saj se v njem skriva vprašanje, ali javni dnevniki vsebujejo kakršnekoli informacije o povezavi med samoznavo avtorjevega/avtoričinega družbenega statusa ter spremembami družbenega položaja sloja, ki mu pisci pripadajo. To vprašanje meri predvsem na dejstvo, da so javni dnevniki neizogibno močno »samocenzurirane« predstavite posameznikovih delovanj in doživetij in da je zato veljavnost informacij, ki jih posredujejo, zelo sporna. Tega dvoma ni mogoče zavreči, pač pa ga je možno relativizirati z upoštevanjem nekaterih Goffmanovih idej o interakcijski dramaturgiji. Goffmanove analize so sicer omejene na situacije, »ko je določeno število posameznikov v medsebojnem neposrednem stiku« (Goffman, 1959: 15), vendar pa je njegov pristop mogoče uporabiti

¹ Dnevniki vsakega pisca so objavljeni v štirih nadaljevanjih, tj. v štirih številkah Sobotne priloge. Obseg enega nadaljevanja je približno 10 tipkanih strani (20.000 znakov).

² Sobotna priloga objavlja dnevnike od leta 1998. Leto 1999 je bilo za analizo izbrano po naključju.

tudi pri »translokalnih interakcijah« (Geser, 1990), tj. pri interakcijah, v katerih interakcijski partnerji niso v neposrednem stiku. Tudi te interakcije je mogoče opazovati kot »informacijsko igro« (Goffman, 1959: 8), v kateri ena interakcijska stran skuša »kontrolirati vtise« (Goffman, 1959: 15), ki jih prejema druga stran. Razlika med obema tipoma interakcij je predvsem v tem, da se – kot poudarja Geser – v translokalnih interakcijah tista stran, ki skuša kontrolirati vtise, srečuje z manj dramaturškimi problemi kot v kolokalnih. Translokalne interakcije so namreč manj kompleksne, saj so omejene le na verbalno raven, poleg tega pa ima aktivna stran v tej interakciji več časa za pripravo in nadzorovanje svojega nastopa. Vendar pa ima hkrati na voljo tudi manj sredstev, potrebnih za ustvarjanje zaželenega vtisa. V obeh tipih interakcij pa je motiv aktivne strani enak – tj. prepričati drugo stran o svojem dejanskem ali zaželenem družbenem statusu in si s tem ohraniti ali povečati svojo družbeno veljavo. Status posamezniku ni dan sam po sebi, ampak je rezultat informacijske igre: »Status, pozicija, družbena umestitev niso materialne stvari, ki bi jih posameznik posedoval in razkazoval, ampak so vzorec ustreznega delovanja, ki je koherentno, olepšano in dobro artikulirano.« (Goffman, 1959: 75). Zato vsaka aktivnost posameznikov, ki naj bi opozarjala na njihov družbeni status, vključuje dramatiziran in idealiziran portret njihovih družbeno zaželenih značilnosti. Šele ko ciljna publika sprejme ta portret kot prepričljiv, osebi dejansko pripada status, ki si ga lasti.

Z dramaturškega vidika je mogoče osebne dokumente interpretirati kot posebno vrsto translokalne interakcije. Narava in pomen informacijske igre, ki se skriva v tej interakciji, je odvisna predvsem od odnosa med avtorjem osebnega dokumenta in njegovo publiko (npr. Simmel, 1993: 429-433, ki razpravlja o pismih kot sociološko relevantnih dokumentih). Javne dnevnike je torej mogoče opazovati kot interakcijo med njihovimi avtorji in anonimno publiko. Prav zato, ker so dnevnikarji namenjeni "javni porabi", je mogoče pričakovati, da njihovi avtorji in avtorice posredujejo vse informacije o sebi, vključno z informacijami o svojem (dejanskem ali namišljenem) družbenem statusu, na izrazito dramatičen in idealiziran način. To težnjo pri Delovih dnevnikih dodatno krepi okoliščina, da so osebe, ki so povabljene k pisanju dnevnikov, vnaprej definirane kot ugledne in (vsaj potencialno) javno zanimive in da torej s svojimi dnevniki morajo upravičiti to definicijo. Po Goffmanu se dramatizacija in idealizacija kažeta zlasti v poudarjanju privrženosti prevladujočim družbenim vrednotam in standardom in s tem tudi v skrbnem prikrivanju tistih značilnosti, ki bi mogle spodkopati posameznikovo idealizirano podobo (Goffman, 1959: 35). Zato javnih dnevnikov, ki so predmet najine obravnave, nikakor ni mogoče brati kot nepristranski opis družbenega sveta pripadnikov višjega srednjega sloja,

ampak kot močno selekcioniran in stiliziran izbor informacij, s katerimi pripadniki tega sloja dokazujejo in legitimizirajo svoj družbeni status. Z nujnega vidika je »pristranost« dnevnikov prej prednost kot pomanjkljivost, saj je mogoče pričakovati, da dnevniki prav zaradi te lastnosti na idealnotipski način razkrivajo ideologijo svojih avtorjev in avtoric ter sloja, ki mu pripadajo.

Najina analiza je usmerjena na štiri vidike dnevnških samopredstavitev. Prvi vidik se nanaša na samoopredelitev družbenega statusa piscev dnevnikov. Čeprav bi v samopredstavitvi morale imeti informacije o ekonomskem statusu, družbenem vplivu in ugledu pomembno mesto, ni pričakovati, da avtorji dnevnikov posvečajo tej temi veliko pozornosti. Še zlasti ni mogoče pričakovati, da posebej omenjajo svoj ekonomski status. Ti pričakovanji se zdita smiselni iz dveh razlogov. Prvi razlog je v dejstvu, da so bile k pisanju dnevnikov povabljene osebe, ki veljajo za ugledne. Zato jim svojega ugleda ni treba deklarativno poudarjati, na druge vidike njihovega družbenega statusa pa kaže že njihov ugled. Drugi verjetni razlog za njihovo zadržanost pri predstavljanju lastnega statusa pa je v tem, da pripadniki višjega srednjega sloja pripisujejo razmeroma majhen pomen "objektivni" plati svojega družbenega statusa, veliko večjega pa "subjektivni", tj. svojemu življenjskemu stilu.

Delovne oziroma profesionalne aktivnosti piscev dnevnikov so drugi vidik srednjeslojevskih samopredstavitev, s katerim se ukvarja najina analiza. Domnevava, da je ta tema skrbno in obsežno obravnavana v vseh dnevnikih. Pričakujeva tudi, da si avtorji dnevnikov posebej prizadevajo prikazati predanost svoji profesiji in profesionalnim vrednotam, zlasti vrednotam uspeha, solidarnosti in univerzalizma (Parsons, 1951: 67). Prav privrženost tem vrednotam naj bi legitimirala visok družbeni status pripadnikov višjega srednjega sloja ali opravičevala njihove zahteve po še višjem statusu. Prav tako se zdi utemeljeno pričakovati, da avtorji dnevnikov poudarjajo tesno prepletenost svojih delovnih in prostočasovnih aktivnosti in s tem tudi prežetost vseh življenjskih področij z vrednotami, ki jih usmerjajo pri opravljanju njihovih profesij.

Tretji vidik, ki ga zajema najina analiza, so politične usmeritve in stališča avtorjev dnevnikov. Pričakujeva, da ima ta tema v dnevnikih razmeroma skromno mesto. Če pa avtorji dnevnikov razkrivajo svojo politično naravnost, to verjetno počnejo tako, da poudarijo svoj nepristran in uravnotežen odnos do politično relevantnih vprašanj. S tem spet poudarijo svojo privrženost vrednoti univerzalizma in pripravljenost na upoštevanje kolektivnih interesov tudi tedaj, ko se ti ne ujemajo s koristmi posameznikov ali posameznih družbenih slojev.

Nazadnje se najina analiza usmeri še na življenjske stile piscev dnevnik-

ov. S tem misliva na tisti vidik dnevnikov, kjer njihovi avtorji predstavljajo svoje usmeritve in delovanja na področju potrošnje materialnih in kulturnih dobrin, prostega časa in intimnosti (tj. na področju partnerskih odnosov, družinskih in prijateljskih vezi). Pričakujeva, da avtorji dnevnikov predstavljajo svoj življenjski stil prav tako skrbno kot svoje profesionalne aktivnosti. To počnejo zato, ker ima življenjski stil pri poudarjanju družbene veljave višjega srednjega sloja vsaj dve pomembni funkciji. Pokazal naj bi, da pripadniki tega sloja razpolagajo z dobrinami, zlasti s kulturnim in družbenim kapitalom, ki so potrebne za oblikovanje rafiniranega življenjskega stila. Pri izbirah, ki se tičejo dobrega okusa, naj bi višji srednji sloj ne imel konkurence med drugimi sloji in naj bi v tem pogledu zasenčil tudi nosilce ekonomskega in političnega kapitala. Zato je njihovo poudarjanje specifičnosti življenjskega stila mogoče razumeti kot postavljanje simbolne meje, ki ločuje višji srednji sloj od ostalih družbenih slojev. Vendarle ni razlogov za pričakovanje, da so si v dnevnikih predstavljeni življenjski stili zelo podobni. Izstopajoč življenjski stil mora biti nujno visoko individualiziran in zato idiosinkratičen.

To shemo skušava uporabiti pri analizi vseh dnevnikov. Ker so imeli avtorji proste roke pri določanju vsebine svojih dnevnikov, vsi dnevnikarji ne vključujejo tem, ki so zanimive z vidika najine analize, in hkrati vključujejo vsebine, ki so z najinega gledišča bolj ali manj irelevantne. Zato opisano shemo uporabljava le kot splošno vodilo in jo med uporabo sproti dopolnjujeva.

Analiza in razprava: različnost v enotnosti višjega srednjega sloja

Analizo dnevnikov izpeljujeva v dveh korakih. V prvem koraku skušava ugotoviti, če avtorji in avtorice izbranih dnevnikov pripadajo višjemu srednjemu sloju ter koliko predstavljajo heterogenost tega sloja, tj. ali predstavljajo vsaj nekatere od kategorij, iz katerih je sestavljen višji srednji sloj. V drugem analitičnem koraku pa na podlagi interpretacije »informacijske igre«, vsebovane v posameznih dnevnikih, konstruirava idealne tipe sredneslojevskih samo-predstavitev.

Že iz hitrega pregleda najinega »vzorca« dnevnikov ter njihovih avtoric in avtorjev (glej Prilogo) je mogoče sklepati, da so v njem zastopani predstavniki različnih kategorij višjega srednjega sloja. Še več, večje število avtoric in avtorjev ne pripada nobeni od kategorij, ki sva jih naštela v njeni opredelitvi višjega srednjega sloja v prvem delu tega besedila. Najbolj očitne »izjeme« so pop-glasbenik (II)³, dva »tradicionalnejša« glasbenika (IV, XII), režiserka (VI) in skladatelj (VII). Čeprav so vsi našteti aktivni na

³ Številke v oklepajih označujejo vrstni red piscev dnevnikov kot so označeni v Prilogi (hkrati pa tudi kronološki vrstni red objave dnevnikov v letu 1999).

področjih, ki bi jih ob zelo širokem razumevanju umetnosti, lahko šteli za umetniška in imajo različne zaposlitvene statuse (od samostojnih umetnikov do umetnikov za »polovičen delovni čas«), jih uvrščava v eno samo kategorijo – kategorijo umetnika oz. umetnice. Najino odločitev utemeljujeva z dejstvom, da gre za osebe, ki posedujejo visoko kultivirane in specializirane sposobnosti. Te sposobnosti uporabljajo za ustvarjanje družbeno visoko vrednotenih kulturnih dobrin, to pa jih postavlja ob bok drugim »lastnikom« ekspertnega znanja in spretnosti.

Drugo večjo kategorijo avtoric in avtorjev dnevnikov, ki jo sestavljajo direktor kulturnega in kongresnega centra (III), direktorica Filharmonije (XIII), direktor investicijskega sklada (V) in direktor oglaševalske agencije (VIII), je mogoče opredeliti kot kategorijo menedžerjev. Za njihove družbene vloge ni značilno samo ekspertno znanje, ampak tudi precejšnja organizacijska moč. Čeprav so si po tej plati vsi avtorji iz kategorije menedžerjev podobni, pa pričakujemo, da so med njimi tudi precejšnje razlike, ki izhajajo iz dejstva, da svoje menedžerske vloge opravljajo v različnih organizacijskih kontekstih. Glede na tip organizacije, ki jo vodijo, je te avtorice in avtorje možno razvrstiti v dve posebni kategoriji – v kategoriji podjetniškega in kulturnega menedžerja.

Med pisci dnevnikov predstavljata kategorijo profesionalcev v strogem pomenu besede dve avtorici: zdravnica (I) in psihologinja (sicer brezposelna v času pisanja dnevnika; X). V to kategorijo bi lahko uvrstila tudi upokojeno družboslovko in hkrati bivšo članico parlamenta (XI), vendar sva se odločila, da jo zaradi njene specifične politične aktivnosti obravnavava kot predstavnico posebne kategorije intelektualcev. Za pripadnike te kategorije je značilen visok vendar praviloma difuzen vpliv na političnem in kulturnem področju. Medtem ko so aktivnosti in vpliv profesionalcev omejeni na njihova specializirana področja, so intelektualci »specialisti« za splošne politične in kulturne probleme.

Zadnja kategorija, ki je vključena v najino analizo, je (visok) državni uradnik. Predstavlja jo le en pisec dnevnika, bivši visok policijski uradnik (IX). Načeloma bi visokega državnega uradnika sicer lahko obravnavala kot profesionalca, vendar ga štejeva za posebno kategorijo, ker predpostavlja, da v postsocialističnih družbah profesionalni status državnih uradnikov še ni tako izkristaliziran in avtonomen kot pri tradicionalnih profesionalcih.

Najin »vzorec« seveda ne vključuje vseh kategorij, ki sestavljajo višji srednji sloj. Vendar pa šest opisanih kategorij dopušča domnevo, da izbrani dnevniki dobro ilustrirajo notranjo raznovrstnost višjega srednjega sloja. Zato pričakujemo, da bo analiza pokazala, da je za strukturo višjega srednjega sloja v Sloveniji (tako kot verjetno tudi v drugih postsocialističnih

družbah) značilna »različnost v enotnosti«, tj., da razlike med posameznimi deli višjega srednjega sloja postajajo bolj očitne, istočasno pa se povečujeta družbeni vpliv in ugled sloja kot celote ter njegova distanca do drugih slojev.

V nadaljevanju analizirava ključne značilnosti identificiranih kategorij višjega srednjega sloja. Vrstni red predstavitev je »historičen«, saj so najprej predstavljene tiste (pod)skupine višjega srednjega sloja, ki so obstajale že v socialističnih družbah, nato pa tiste, ki nastajajo v postsocialistični družbeni preobrazbi.

Profesionalec/-ka

Kljub najinemu pričakovanju, da bodo pri kategoriji profesionalcev v središču njihove samo-predstavitve poklicne dejavnosti in z njimi povezane refleksije, zdravnica presenetljivo na kratko predstavi aktivnosti, ki se tičejo njene formalne zaposlitve. Predvsem poudari, da so njene delovne aktivnosti zahtevne in da jih opravlja s predanostjo (»Ne skrivam se za svojo belo haljo, ampak si dovolim, da sem sočutna oseba« /I, 2/)⁴, njen poklic ji predstavlja »veliko šolo za življenje« (I, 2). Sorazmerno skopi opis formalnih profesionalnih aktivnosti zdravnica dopolni z izčrpnim opisom svojega prostovoljnega dela. Ves svoj »prosti čas« namreč namenja delu z dvema terapevtskima skupinama za osebe z različnimi oblikami težav odvisnosti. Na tem področju uporablja svoje profesionalno znanje in izkušnje. Iz teh aktivnosti izhajata tudi njena prepoznavnost in ugled v javnosti – tri njene uspešne (dobro prodajane) knjige temeljijo na izkušnjah njenega prostovoljnega terapevtskega dela. Na javno odmevnost njenih volonterskih prizadevanj kaže tudi to, da je v času pisanja javnega dnevnika dala intervju za tedenski časopis, predstavljala eno od svojih knjig in sodelovala v televizijski oddaji. Avtorica skrbno poudari, da so njene dejavnosti motivirane z nekoristoljubno skrbjo za druge, ki potrebujejo njeno strokovno pomoč. Njeno delo je torej vzorno utelešenje profesionalnega etosa.

Čeprav zdravnica poudarja veliko intenzivnost in obseg svojih profesionalnih aktivnosti, to ne škodi polnosti njenega intimnega življenja – srečno družinsko življenje (»Doma se počutim srečno.« /I, 1/), samodisciplina (postenje zaradi zdravstvenih in psiholoških razlogov in refleksiven odnos do sebe) ter uravnotežena drža v odnosu do pomembnih drugih so indikatorji te polnosti. Toda njena predanost delu ji ne dopušča zelo prefinjenega življenjskega stila in večino svojega prostega časa porabi predvsem za obnovo moči in pripravo na profesionalne aktivnosti.

Profesionalno znanje in izkušnje se pri drugi avtorici dnevnika – psihologinji, ki je v obdobju pisanja dnevnika brezposelna – kažejo na

⁴ Prva številka označuje dnevniškega avtorja, druga pa nadaljevanje dnevnika (glej Prilogo).

radikalno drugačen način. Če je v primeru zdravnice predanost vsem njenim ključnim vlogam zanosno poudarjena, pa brezposelna psihologinja svoje vloge (»psihologinja, gospodinja in mati« /X, 1/) predstavlja z izrazito distanco. Avtorica tako opisuje občutke »eksistencialnega vakuuma« (X, 1) v svoji prejšnji zaposlitvi v oglaševalski agenciji, v odnosu do svojega moža in hčera ter slika svoje vsakodnevne drobne opravke in gospodinjska dela kot nepomembne. S tem obrača svet neomejene zavezanosti profesionalnim aktivnostim in samodiscipline v vsakodnevnem življenju na glavo. Toda njenega umika iz sveta obveznosti (»Šla bi na osamljen otok« /X, 4/) ji ne vsiljujejo okoliščine, ampak je izbran in v dnevniku predstavljen z ustreznim patosom. Ta umik je pravzaprav preudarno izbran življenjski stil, ki pa bi ga lahko opustila takoj, ko bi se pojavila priložnost za njenim visokim pričakovanjem primerno uporabo profesionalnega znanja.

Intelektualec/-ka

Po najinem pričakovanju naj bi bilo za samopredstavitev intelektualke značilno predvsem poudarjanje zmožnosti, da na osnovi svojega širokega znanja ponuja usmeritve tako v političnih kot v kulturnih temah in dilemah. Večji del dnevnika družboslovke, aktivne oponentke socialističnemu režimu ter bivše članice (demokratskega) parlamenta, sedaj pa upokojenke, ki se tudi sama označuje za intelektualko (»mi, intelektualci« /XI, 1/), je posvečen predstavitvi njenih političnih pogledov in razmislekov. V centru njene pozornosti niso trenutni razkoli in konflikti na slovenski politični sceni, ampak večinoma bolj splošna in temeljna vprašanja, med njimi zlasti pomanjkanje tolerance v političnem življenju. Intelektualka je prepričana, da je politična stabilnost Slovenije ogrožena zaradi »brezobzirnega hujskanja k sovražtvu« (XI, 2) s strani dela desničarskih političnih sil, vendar pa kritizira tako »antikomunistično desnico« zaradi njene ideološke in politične nestrpnosti kot svoje (prejšnje) liberalne politične somišljenike zaradi njihovega nenačelnega pragmatizma. Avtorica jasno poudari, da jo politika zanima le z vidika (ponovne) vzpostavitve moralnih načel v političnem življenju, hkrati pa ne skriva razočaranja, ker njeno zavzemanje za prenovu političnega življenja ni (več) resno upoštevano in ker sta politična in kulturna klima v postsocialistični družbi vse bolj nenaklonjeni intelektualcem.

Avtorica poudarja, da kljub upokojitvi brez prekinitev opravlja svoje profesionalne aktivnosti kot sta pisanje in sodelovanje na primernih javnih prireditvah. Še bolj zanosno kot profesionalka v predhodnem razdelku poudarja, da njeno delo zahteva poglobljenost in predanost, ki prežema vse njene ostale aktivnosti. Podobno kot zdravnica tudi ona portretira svoj življenjski stil kot precej preprost in neizumetničen, hkrati pa kot utelešenje

empatije, solidarnosti in strpnosti. To njeno držo ponazarjajo harmonično družinsko življenje, skrben odnos do sorodnikov in oseb, ki potrebujejo pomoč, ter samodisciplina.

Umetnik/-ca

Čeprav se dnevniki, na katerih temelji najin opis kategorije umetnika/-ce, v mnogočem razlikujejo, vsi njihovi avtorji poudarjajo – podobno kot v prej obravnavanih primerih profesionalke in intelektualke – globoko vezanost svojemu delu in dejstvo, da njihove umetniške aktivnosti niso le poklic, ampak preplavljajo vsa njihova življenjska področja. Glasbenik zapiše v dnevniku, da dela in uživa življenje sedem dni v tednu (IV, 1); skladatelj dela vso nedeljo brez prekinitev (VII, 4), režiserka piše svoj dnevnik v času, ko je izjemno zaposlena (VI, 1), pesnik in glasbenik (v eni osebi) pa zmore združevati svoje umetniške aktivnosti z rednim učiteljskim delom (XII, 1). Edino pop pevec in filmski igravec priznava, da bolj uživa življenje in manj dela (II). Opazne so tudi podobnosti v njihovih opisih poklicnih aktivnosti oziroma aktivnosti, ki jih štejejo za primarne, saj bolj poudarjajo sam delovni proces (npr. pojavljanje in kristaliziranje novih umetniških zamisli, vaje in nastopi) kot rezultate tega procesa. Nekateri od njih se tudi ne obotavljajo izraziti svojih negotovosti, povezanih z delom (»Kadarkoli v gledališču režiram 'občutljivo' delo, trepetam od skrbi« /VI, 2/) ali poročati o svojih nastopih z določeno ironijo (»Na začetku koncerta je bilo publike zelo malo, kasneje pa se je prikazalo še nekaj ljudi.« /XII, 2/).

Zdi se, da je pri umetnikih odnos do njihovega dela močno povezan z njihovim zaposlitvenim statusom. Po pričakovanju imajo tisti, ki so samostojni umetniki, več avtonomije kot tisti, ki so formalno zaposleni, med samostojnimi umetniki pa imajo še posebej veliko ustvarjalno avtonomijo tisti, ki umetniške aktivnosti opravljajo v svojem prostem času (primer pesnika-glasbenika, ki je sicer zaposlen kot srednješolski učitelj). Kljub tem razlikam pa večina umetnikov poroča – celo bolj poudarjeno kot profesionalki in intelektualke – da njihove umetniške aktivnosti prežemajo in zasenčijo vse ostale vidike njihovega življenja. To je tudi razlog, da umetniki svoj življenjski stil prikazujejo – pogosto z določeno ironično distanco – kot precej preprost in ležeren. Taka drža je najbolj očitno izražena v dnevniku poppevca in filmskega igralca (II), ki v dnevniku omenja celo svoje spolno življenje in spolne fantazije – torej temo, ki je v vseh ostalih dvanajstih dnevnikih skrbno zamolčana.

Pri vseh avtorjih dnevnikov – umetnikih – je v središču njihovih neprofesionalnih aktivnosti družinsko življenje. Svoje družinsko življenje predstavljajo kot harmonično in poudarjajo, da jim predstavlja pomemben vir zadovoljstva. Njihova kulturna potrošnja je močno povezana z njihovimi

umetniškimi aktivnostmi (branje leposlovja, poslušanje glasbe, obiskovanje kulturnih prireditev), toda ko gredo ven, gredo večinoma v kino. Nizek profil predstavljanja njihovih življenjskih stilov nakazuje (celo bolj očitno kot v primeru profesionalke in intelektualke), da je njihova družbena identiteta skoraj v celoti zasidrana v njihovem delu in da imajo ostale aktivnosti – ne glede na to, kako na široko so v dnevnikih predstavljene – le obrobni pomen v njihovih samoportretih.

Čeprav so se v »zrelih« socialističnih družbah intelektualci pogosto rekrutirali iz umetniških vrst, si nihče od obravnavanih umetnikov ne pripisuje te vloge. Politične teme so bežno omenjene le v dveh dnevnikih, ko avtorja kritizirata državo zaradi njenega skopuštva pri financiranju kulturnih in še zlasti umetniških zamisli. To kaže, da v novih političnih okoliščinah in med mlajšo generacijo umetnikov (vsi dnevničarji-umetniki pripadajo mlajši generaciji) intelektualna drža postaja nepriljubljena ali pa neuresničljiva. Umetnikov družbeni status in vpliv sta po njihovem mnenju odvisna predvsem od njegove/njene sposobnosti prilagoditi se zahtevam umetniškega trga ter priložnostim in možnostim, ki jih ponujajo različni organizacijski okviri.

Visok/-a državni/-a uradnik/-ca

Omenila sva že, da visokega državnega uradnika ne bova obravnavala kot profesionalca. V socialistični družbi so bile poklicne aktivnosti državnih uradnikov močno politično nadzorovane, zato je pred državnimi uradniki kljub spremenjenim političnim okoliščinam še dolga pot do pridobitve poklicne avtonomije, ki jo imajo drugi profesionalci. Zdi se, da dnevnik visokega državnega uradnika (IX) to dejstvo ilustrira na najboljši možni način. Precejšen del njegovega dnevnika je posvečen predstavitvi njegove zaposlitve v policiji (visok uradniški položaj), s katerega je bil odstavljen tik pred začetkom pisanja dnevnika. Svojo odstavitev razlaga kot posledico svojih prizadevanj, da bi delo opravljal »profesionalno, ne glede na politična pričakovanja nadrejenih« (IX, 4). Vidi jo kot posledico pritiska na avtonomijo policijskih uradnikov, ki je, po njegovem mnenju, v novih razmerah bolj omejena kot v zadnjih letih socialističnega režima. Zato tudi meni, da je njegova odstavitev tesno povezana z dejstvom, da policijski uradniki, ki pri opravljanju svojega dela upoštevajo profesionalne standarde, praviloma niso nagrajeni, ampak kaznovani.

Frustracije, ki jih izraža državni uradnik v opisu svojih delovnih izkušenj, je mogoče brati tudi kot znak naraščajočih profesionalnih pričakovanj in samozavesti te poklicne kategorije. Taka drža je izražena tudi v odnosu avtorja dnevnika do njegove nove zaposlitve v državni upravi – poudarja svojo

popolno predanost novi zaposlitvi, ki se kaže tako v njegovi pripravljenosti za delo celo v času dopusta kot v njegovi zagretosti za pridobitev znanj in spretnosti, ki so potrebne za uspešno opravljanje novega dela. S tega vidika se samopredstavitve poklicnih aktivnosti visokega državnega uradnika ne razlikuje bistveno od samopredstavitve »pravega« profesionalca, saj oba izražata privrženost istim (profesionalnim) normam in vrednotam. Razlika se kaže predvsem v možnostih enega in drugega, da te norme in vrednote upošteva; medtem ko jih profesionallec jemlje kot same po sebi umevne, mora visok državni uradnik izrazito poudarjati svojo pripravljenost, da jih upošteva (tudi) v nenaklonjenih razmerah.

Opis prostočasovnih aktivnosti državnega uradnika skrbno poudarja njegovo visoko samodisciplino ter emocionalno predanost družini. Predanost in nepristranost, ki sta značilni za njegove profesionalne aktivnosti, sta izpostavljeni tudi v opisu njegove prostočasovne vloge nogometnega sodnika. Vendarle pa je obseg njegovih neprofesionalnih aktivnosti razmeroma ozek in – v primerjavi s prejšnjimi kategorijami – preprost. Skoraj vse aktivnosti in interesi državnega uradnika se osredotočajo na šport, medtem ko kulturne potrošnje skorajda ne omenja. V tem pogledu »zaostaja« za drugimi doslej predstavljenimi kategorijami višjega srednjega sloja. Tudi to lahko razumemo kot znak nizke ravni izkristaliziranosti družbenega statusa visokega državnega uradnika, ki ne poseduje le manj profesionalne avtonomije in ugleda kot druge kategorije, ampak je tudi manj usposobljen za takšne izbire v sferi prostočasovnih aktivnosti, ki bi njegov življenjski stil približale življenjskim stilom ostalih delov višjega srednjega sloja.

Kulturni/-a menedžer/-ka

Kategorija kulturnega menedžerja, ki jo osvetljujeva na podlagi dveh dnevnikov, se od drugih kategorij razlikuje vsaj v enem pomembnem pogledu. Za dnevničarja, ki ju uvrščava v to kategorijo, je značilen vodilni položaj v organizacijah, ki se ukvarjajo z ustvarjanjem in predstavljanjem kulturnih dobrin. To jima prinaša ne le možnost odločanja o ključnih zadevah v organizacijah, ki ju vodita, ampak tudi možnost vplivanja na izbire drugih na področju potrošnje kulturnih dobrin. Zatorej je pričakovati, da avtorja obeh dnevnikov poudarjata, da sta visoko usposobljena za opravljanje svojih vplivnih vlog, zlasti tistih, ki so povezane z odločanjem v zadevah, ki se tičejo kulturnega okusa.

Po pričakovanju je v obeh dnevnikih večina pozornosti namenjena profesionalnim aktivnostim njunih avtorjev. Medtem ko imajo profesionalci, še bolj pa umetniki, določeno avtonomijo pri organizaciji svojih delovnih aktivnosti, se kulturni/-a menedžer/-ka opisuje kot oseba organizacije. Tudi njegovo oziroma njeno zasebno življenje je skoraj v celoti podrejeno delu

v organizaciji, ki je povezano s številnimi zadolžitvami in opravki onkraj običajnega delovnega časa. Udeležba na vajah in predstavah, srečanja s sponzorji in večerje z gostujočimi umetniki so le nekatere od teh raznovrstnih zadolžitvev, ki podaljšujejo delovne ure kulturnega menedžerja globoko v večer. Toda oba dnevnikarja ne puščata nobenega dvoma, da sta njuna avtorja uspešna v opravljanju svojih nalog. Še več, nikoli ne pozabita na svoje »kulturno poslanstvo«. Tako direktor kulturnega in kongresnega centra poudarja, da je najvišji cilj njegovih profesionalnih aktivnosti prispevati k »bolj bogatemu kulturnemu življenju« (III, 1). To pomeni, da sta organizaciji, ki ju kulturna menedžerja vodita, zmožni zadovoljiti kulturne zahteve in pričakovanja najbolj prefinjene in zahtevne publike.

V primerjavi z že opisanimi kategorijami, katerih socialni stiki so večinoma omejeni na precej ozke, vendar močno integrirane družbene kroge, mora kulturni menedžer poleg tesnih stikov gojiti tudi številne bolj šibke in instrumentalne vezi. Najpomembnejši partnerji v teh šibkih vezeh so sponzorji - večinoma podjetniki in (ker sta obe organizaciji, ki ju vodita, pretežno državno financirani) politiki ter visoki državni uslužbenci. Glede odnosov s sponzorji sta kulturna menedžerja pogosto v paradoksnih situacijah: po eni strani so kulturne organizacije finančno odvisne predvsem od nosilcev politične in ekonomske moči, ki praviloma kažejo »premalo razumevanja za kulturo« (III, 1), po drugi strani pa zagotavljajo »visoko kulturo« kulturni eliti, ki praviloma ni identična z ekonomsko in politično elito. Zato je v obeh dnevnikih skrbno poudarjena visoka sposobnost kulturnih menedžerjev za vzdrževanje uravnoteženih odnosov z različnimi akterji, ki imajo pogosto težko združljive interese in pričakovanja.

Končno pa se kulturna menedžerja močno razlikujeta od drugih kategorij višjega srednjega sloja tudi po dovršenem življenjskem stilu ali pa vsaj po svoji potrebi, da to dovršenost močno poudarita. Samopredstavitev življenjskega stila direktorja kulturnega in kongresnega centra je v tem pogledu naravnost zgledna. V njej je namreč skrbno prikazana njegova virtuoznost v upoštevanju dobrega okusa na vseh življenjskih področjih. Kadar sam kuha, izbira le najboljše sestavine, na sprejemih uživa v estetskem izgledu hrane, hodi k najboljšim zdravnikom, redno se rekreira (niso mu pri srcu drage vrste športa, ampak tiste, ki omogočajo rekreacijo v zdravem okolju in stike s prijatelji), je član Lion's kluba in redno bere leposlovje. Redna udeležba na različnih prireditvah »visoke kulture« je hkrati njegova profesionalna dolžnost in osebna izpolnitev. Poleg vseh svojih aktivnosti pa najde dovolj časa in energije tudi za pozorne in ljubeče odnose do svojih družinskih članov. Dnevnik druge avtorice (XIII) ponuja nekoliko manj zanosen, toda podoben portret prefinjenega načina življenja.

Tiho sporočilo obeh dnevnikov je, da si kulturna menedžerja legitimno lastita status kulturnih aristokratov. Njuna profesionalna znanja in sposobnosti ter dognan kulturni okus legitimirajo ne le njuno organizacijsko moč, ampak tudi njuno vlogo v odločanju – vsaj na področju njihovih aktivnosti – o dobrem okusu v »visoki kulturi«.

Podjetniški/-a menedžer/-ka

Čeprav bi bilo mogoče trditi, da kulturni in podjetniški menedžer opravljata v marsičem podobno vlogo, pa analize ustreznih dnevnikov kažejo, da so med njima precejšnje razlike. Najbolj očitna je razlika v načinu legitimiranja njihovih družbenih statusov. Medtem ko kulturni menedžer nima nobenih težav z utemeljitvijo svoje superiornosti na področjih, ki se tičejo kulturnega okusa, ima podjetniški menedžer očitne težave z legitimiranjem svojega superiornega ekonomskega položaja. Te težave so nedvomno povezane z dejstvom, da v Sloveniji – kot kažejo raziskave javnega mnenja – prevladuje dokaj egalitarna distributivna etika. Zato ne preseneča, da direktor investicijskega sklada v svojem dnevniku močno poudari, da njegovi ekonomski privilegiji temeljijo na trdem in ustvarjalnem delu, ne pa na nekajurnem rutinskem delu ter »zgodnjepopoldanski rekreaciji in igranju golfa« (V, 1). Ob tem skrbno opiše vrtoglav tempo svojega delovnega dne – njegove delovne aktivnosti se pogosto zavlečejo pozno v večerne ali nočne ure in se ne ustavijo niti med dopustom. Iste poudarke, čeprav manj dramatične, je mogoče najti tudi v dnevniku direktorja oglaševalske agencije (VIII).

Medtem ko kulturni menedžer posebno poudarja odlične rezultate svojih profesionalnih aktivnosti, pa podjetniški menedžer prikazuje svoje delo kot neprekinjen proces uspešnega reševanja problemov. Ta razlika je razumljiva, če upoštevamo dejstvo, da prizadevanja prvega vodijo k bogatenju javnega kulturnega življenja, prizadevanja drugega pa k »dobičku od investiranega denarja« (V, 4), to je k zasebnemu bogatenju. V nasprotju z vsemi drugimi obravnavanimi kategorijami (ki skoraj ne omenjajo svojega ekonomskega položaja), podjetnik ne pozabi omeniti – pa čeprav le bežno – svojega ekonomskega uspeha. Hiša, hiter avto, jadrnica in precej drage počitnice so njegovi zunanji znaki.

Toda visok ekonomski status podjetniškega menedžerja ni dopolnjen z življenjskim stilom, ki bi se lahko kosal z življenjskim stilom kulturnega menedžerja, saj mu manjka skoraj vsa prefinjenost, s katero se ponša kulturna aristokracija. Zdi se, da njegov visok ekonomski status nima skoraj nobenega neposrednega vpliva na njegov življenjski stil. Za njegove počitnice v tuji državi je značilno bivanje v razmeroma poceni apartmaju, prehranjevanje v restavracijah hitre prehrane, obisk Disneylanda in

varčnost pri vseh izdatkih. Njegovo vsakdanje življenje ne vključuje redne rekreacije, branja leposlovja ali obiskov prireditev »visoke kulture«. Večina njegovih socialnih vezi je instrumentalna in precej šibka, bolj intenzivne vezi so omejene na ozek krog najožjih sorodnikov in prijateljev. Njegovo široko omrežje šibkih vezi vključuje predvsem osebe s področja njegovih profesionalnih aktivnosti, precej redkeje pa osebe iz politične sfere in skorajda nikoli iz kulturne sfere.

Za celotni družbeni status podjetniškega menedžerja so značilna očitna neskladja. Njegova organizacijska moč in visok ekonomski status nista nadgrajena s »primernim« življenjskim stilom. Po tej plati se ne razlikuje le od kulturnega menedžerja, ampak tudi od večine ostalih kategorij, ki sva jih obravnavala v prejšnjih razdelkih. Neskladje med njegovim ekonomskim statusom in ugledom kaže, da se vsaj v nekaterih pogledih srečuje s težavami, ki so značilne za »nouveau riche«. To neskladje podjetniški menedžer potihoma opravičuje s trditvijo, da mu zaradi njegovih izjemnih delovnih aktivnosti ne ostaja niti časa niti energije za doseganje zahtevnejšega življenjskega stila. Med vrsticami pa je mogoče prebrati, da visoko vrednotenje ekonomskega uspeha prežema vsa življenjska področja podjetniškega menedžerja. Medtem ko vse ostale kategorije višjega srednjega sloja dajejo prednost postmaterialnim vrednotam (tako, na primer, direktor kulturnega in kongresnega centra upa, da bo novo tisočletje prineslo ne le višji ekonomski standard, dražje hiše in avtomobile, odlične računalniške zmogljivosti in prvovrsten turizem, ampak tudi novo kvaliteto kulturnega življenja in nove vrednote, ki bodo vodile medosebne in mednarodne odnose, in ki bodo predstavljale nasprotje manipulaciji, ignoranci, odtujenosti in globalizacijskim pastem /III, 3/), je podjetnik s svojim poudarjanjem ekonomskega uspeha in zanemarjanjem kulturnih potreb, še vedno globoko v svetu materialnih vrednot.

Zaključek: lepi novi svet višjega srednjega sloja

Skupinski portret predstavnikov višjega srednjega sloja

Kot sva že opozorila, se je treba pri sociološkem branju javnih dnevnikov zavedati, da je njihova vsebina preudarno izbrana in stilizirana z namenom ustvariti zaželen vtis na publiko in postaviti v ospredje pisčevo opredelitev situacije. Čeprav so med posameznimi dnevniki razlike v izbiri in stiliziranju informacij, le-ti vseeno razodevajo nekaj očitnih formalnih podobnosti. Vsaj dve od njih zaslužita nekaj analitične pozornosti. Pri prvi gre za ambicijo avtorjev in avtoric, da poudarijo svojo izjemnost, pri drugi pa za njihov poskus, da prikažejo skladnost svojega delovanja in doživljanja

s ključnimi družbenimi normami in vrednotami, torej da prikažejo svojo družbeno konformnost. Ti dve težnji se zdita na prvi pogled nezdružljivi, vendar bova poskusila pokazati, da se v samozanavi višjega srednjega sloja dobro ujemata.

Ne glede na razlike med posameznimi samopredstavitvami skušajo avtorji in avtorice dnevnikov prikazati opravljanje svojih poklicnih vlog in svoj življenjski stil kot izrazito enkratne. Ta enkratnost ni naključna, ampak je predstavljena kot posledica izjemnih prizadevanj, premišljenih izbir in globoke predanosti vsem ključnim družbenim vlogam. Zdravnica poudarja, da je njena brezpogojna pripravljenost pomagati svojim pacientom pri nekaterih kolegih razumljena kot »heretična« (I, 1). Njena »herezija« je še bolj očitna v njenem prostovoljnem delu. Hkrati pa njen samoterapevtsko motiviran post in natančno odmerjen čas za samorefleksijo dokazujeta enkratnost njenega »notranjega sveta« (I, 4). V nasprotju z zdravnico se (brezposelna) psihologinja odlikuje z namerno in skoraj virtuosno distanco do vseh njenih ključnih vlog. Njena enkratnost ni v brezpogojni zavezanosti vsem svojim aktivnostim in pomembnim drugim, ampak v poglobljenem samospraševanju o lastni identiteti in odnosih do svojega socialnega okolja. Intelektualka poudarja, da ji je njena načelna in dosledna moralna drža prinesla »mnogo težav« (XI, 1) in jo potegnila v konflikt s prevladujočo politiko tako v socialističnem kot v demokratičnem režimu. Tudi za državnega uradnika je značilen kritičen odnos do prevladujoče politične morale, vendar je brezkompromisna zavezanost profesionalnim normam slednjega pripeljala »le« v spor z njegovimi nadrejenimi in nenačelnimi kolegi. Kot sva že nakazala, imajo umetniki očitno manj potrebe kot druge sredneslojevske kategorije, da poudarjajo svojo enkratnost. Njihove delovne aktivnosti so namreč že same po sebi družbeno priznane kot enkratne, ustvarjalne in visoko individualizirane. Zato se umetniki v svojih dnevnikih osredotočajo predvsem na dileme, negotovosti ali celo na ekscentričnosti, povezane z njihovim kreativnim delom, manj pa na rezultate njihovega ustvarjanja. Hkrati pa nakazujejo, da se njihova kreativnost kaže tudi v njihovem življenjskem stilu.⁵ Celo samoironični dnevnik pop pevca in filmskega igralca (II) ne pušča nobenega dvoma glede tega, da je njegov »dolce far niente« življenjski stil le fasada, za katero skriva globoko zavezanost ustvarjalnemu delu. Iz dnevnikov kulturnega menedžerja in menedžerke ni težko razbrati, da je njuna izjemnost tako v predanosti zahtevnemu delu kot v izjemno prefinjenem življenjskem stilu. Na obeh področjih se kaže njuna virtuosnost v

⁵ Goffmanova trditve: »Tako je profesionallec morda lahko pripravljen igrati le skromno vlogo na ulici, v trgovini ali v svojem domu, toda v družbeni sferi, ki zajema tudi prikaz njegovih profesionalnih sposobnosti in zmožnosti, se bo veliko bolj potrudil ustvariti učinkovit nastop« (Goffman, 1959: 33), se nanaša na vse najine kategorije višjega srednjega sloja, še posebej pa na umetnike.

dobrem okusu. Zdi se, da imata podjetniška menedžerja še največ težav pri poudarjanju znamenj svoje izjemnosti. Ker so njihovi ekonomski privilegiji pogosto videni kot nelegitimni, se močno trudita prikazati, da izhajajo iz njune izjemne delavnosti in sposobnosti ter celo iz precej asketskega življenjskega stila. Videti je celo, da skušata svoj preprost življenjski stil predstaviti kot posledico svojega ekonomskega uspeha.

Osebna izjemnost in enkratnost pa v nobenem primeru ne vodita v nespoštovanje prevladujočih družbenih norm. Prav nasprotno – avtorji in avtorice dnevnikov poudarjajo, da je njihova izjemnost pravzaprav v doslednem, morda celo preveč tankovestnem, upoštevanju norm uspeha, individualizma in osebne avtonomije. S tega vidika je ena od ključnih značilnosti analiziranih dnevnikov povečevanje splošno sprejetih družbenih norm, ki so hkrati v središču kulture višjega srednjega sloja.

Zato je, po najinem mnenju, poudarjanje osebne izjemnosti piscev dnevnikov skladno s tistimi deli njihovih samopredstavitev, v katerih se kažejo kot povsem običajne osebe. V vseh dnevnikih je družinsko življenje prikazano kot sfera, kjer je »normalnost« piscev najbolj očitna. Čeprav so zapisi o intimnem življenju praviloma skopi in fragmentarni, dnevniki vendarle razkrivajo, da so njihovi avtorji in avtorice vsi (srečno) poročeni ali živijo v stabilnem partnerstvu. Le dva od avtorjev (še) nimata otrok. Čeprav štirje nakažejo, da so ločeni, pa trenutno vsi, z eno izjemo, trdijo, da uživajo družinsko življenje polno medsebojnega razumevanja in podpore. Njihov odnos do otrok je odgovoren in brez večjih napetosti. Edina izjema je ločena psihologinja, ki priznava nekaj nesoglasij v (sedanji) družini. V vseh drugih primerih je naporna, vendar uspešna poklicna dejavnost dopolnjena s harmoničnim zasebnim življenjem. S tem avtorji in avtorice dnevnikov poudarijo svojo kompetentnost za obvladovanje vseh življenjskih področij. Čeprav ni opaziti značilnih spolnih razlik, pa avtorice dnevnikov na splošno vidijo v svojem družinskem življenju pomemben vir zadovoljstva in osebne izpolnitve, medtem ko avtorji dnevnikov bolj poudarjajo visoko odgovornost do svojih najbližjih in občasno priznavajo, da zaradi poklicnih obveznosti ne uspejo vedno izpolniti svojih družinskih obveznosti. Dnevniki potrjujejo staro trditev o diferenciaciji družinskih vlog – medtem ko ženske poudarjajo predvsem ekspresivno plat svojih družinskih vlog, moški bolj poudarjajo instrumentalno plat.

Zasebno življenje avtorjev in avtoric dnevnikov je torej prikazano kot skoraj popolno utelešenje emocionalne bližine in solidarnosti. Na ta način zavračajo vsako možnost, da bi se v njihovem intimnem svetu pojavljale kakršnekoli deviantnosti. Če njihovo vedenje ni vedno popolno, je to zato, ker so njihovi osebni standardi samodiscipline, odgovornosti in

učinkovitosti postavljeni previsoko. Edini izjemi pri tem sta samoizbran umik brezposelne psihologinje (ki je opravičen z namigom, da njene sposobnosti presegajo pričakovanja, povezana z njenimi trenutnimi vlogami) in rahlo deviantne seksualne fantazije pop-pevca in filmskega igralca. Toda celotna podoba ni daleč od tega, kar je mogoče pričakovati od skrbno stiliziranih samopredstavitev – zanosen prikaz lojalnosti prevladujočim družbenim normam. Pripadniki višjega srednjega sloja se ne le dobro zavedajo teh norm, ampak so tudi sposobni izbrati in poudariti tiste izmed njih, ki so blizu njihovim interesom, in jih uporabiti za legitimacijo svojega družbenega statusa.

Višji srednji sloj na poti k novi samozavesti

Glavni namen najinega analitičnega branja dnevnikov trinajstih avtorjev in avtoric je bil vpogled v spreminjajoči se svet slovenskega višjega srednjega sloja. Kot sva že poudarila, informacije, ki jih ponujajo dnevniški zapisi, nikakor niso reprezentativne in omogočajo le omejen in verjetno pristran pogled na raziskovano področje. Kljub temu pa je na temelju teh informacij mogoče sklepati o nekaterih spremembah v stratifikacijskem redu slovenske družbe (in morda tudi njej podobnih družb).

Rezultati najine obravnave posameznih dnevniških samopredstavitev kot »reprezentativnih« za kategorije, ki tvorijo višji srednji sloj, govorijo v prid domnevi, da postaja struktura tega sloja v postsocialistični družbi vse bolj kompleksna. Čeprav je identificirani seznam srednjeslojevskih kategorij preliminaren in nepopoln, vendarle kaže ne le na diferenciranost višjega srednjega sloja, ampak tudi na spreminjanje hierarhije med posameznimi kategorijami v sloju. Najbolj je opazen zaton intelektualcev, ki so v osemdesetih letih zlasti zaradi svojega političnega in ideološkega vpliva predstavljali avantgardo celotnega sloja. V spremenjenih političnih okoliščinah so njihova prizadevanja za ohranjanje visokega splošnega moralnega in političnega vpliva v družbi vse manj uspešna. Kot kaže večina dnevnikov, so nove ekonomske in politične okoliščine predvsem naklonjene profesionalni specializaciji in s tem iskanju uspeha na specializiranih področjih. Delo večine pripadnikov višjega srednjega sloja (na primer, umetnikov ali profesionalcev na različnih področjih) ni (več) povezano z univerzalističnim moralnim ali političnim »poslanstvom«, ampak je praviloma omejeno na jasno definirano področje. Vendar pa jim specializirano znanje in spretnosti kljub temu prinašajo upoštevanja vreden družbeni ugled in relativno ugoden ekonomski položaj.

Ekonomske nagrade in ugled različnih kategorij višjega srednjega sloja se lahko razlikujejo glede na njihovo zmožnost, da si zagotovijo ugoden tržni položaj in se s svojim delovanjem približajo prevladujočim družbenim

vrednotam. Najina analiza je pokazala, da imajo najvišji rang kulturni menedžerji, ki združujejo svoje ekspertno znanje z organizacijsko močjo in visokim kulturnim vplivom. To kaže, da je družbena vrednost ekspertnega znanja močno odvisna od organizacijskega konteksta, v katerem je uporabljeno. To velja tudi za podjetniške menedžerje, toda njihova izraba znanja in spretnosti za individualni ekonomski uspeh jim zaenkrat prinaša relativno nizek ugled. Zato je zanje – v primerjavi z drugimi kategorijami – značilna najbolj izrazita statusna neskladnost.

Kljub diferenciranosti višjega srednjega sloja, dnevniki prepričljivo opozarjajo na obstoj močne »razredne zavesti« pri vseh njegovih pripadnikih. To (samo)zavest je moč delno pripisati dejstvu, da javna samoprezentacija zahteva predstavljanje idealizirane podobe posameznika in njegovega družbenega položaja. Zelo verjetno pa je tesno povezana tudi z gospodarskimi in političnimi spremembami, ki jih je prinesla postsocialistična tranzicija. Te spremembe omogočajo pripadnikom višjega srednjega sloja več prostora za uporabo njihovih strateških dobrin (zlasti ekspertnega znanja) pri tekmovanju za družbene dobrine in uveljavljanju njihovih interesov. To pomeni, da lahko legitimno pričakujejo visoke ekonomske in moralne nagrade kot povračilo za svoje profesionalno delo, ter da lahko odkrito izražajo svoje interese in delujejo – kadar se jim zdi to potrebno – kot močna skupina pritiska. Statusne frustracije, ki so jim bili pripadniki višjega srednjega sloja izpostavljeni v socialistični družbi, ne obstajajo več ali pa so na voljo vsaj učinkoviti načini za njihovo zmanjšanje.

Postsocialistične spremembe pomenijo tudi postopno vendar globoko spremembo družbenih norm in vrednot (Sztompka, 1993). Medtem ko je socialistični sistem pripisoval visoko družbeno veljavo ekonomskemu egalitarizmu, lojalnosti in kolektivizmu, so v novem družbenem redu vse bolj cenjeni meritokratizem, individualizem in individualni dosežki. Stari normativni red je omejeval pripadnike višjega srednjega sloja bolj kot pripadnike drugih slojev, novi pa je srednjemu sloju izrazito naklonjen. To je mogoče jasno razbrati iz dnevnikov, saj njihovi avtorji in avtorice zanosno izražajo privrženost novim družbenim normam in vrednotam. Še več, z neskritim ponosom dajejo vedeti, da v svojem poklicnem in zasebnem svetu zgledno uresničujejo novi družbeni etos.

LITERATURA

- Bernik, Ivan (1989): Ideologija intelektualcev: Novi trendi v socialistični družbi. Nova revija 8 (81-82): 160-167.
- Bernik, Ivan (2001): Intellectuals in the Transition From Imagined to Real Existing Democracy. V Heiner Timmermann in Wolf D. Gruner (ur.), Demokratie und Diktatur in Europa: Geschichte und Wechsel der politischen Systeme im 20. Jahrhundert, 201-215. Berlin: Duncker

& Humbolt.

- Breen, Richard in David B. Rottman (1995): *Class Stratification*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Geser, Hans (1990): Die kommunikative Mehrebenenstruktur elementarer Interaktionen. *KZfSS* 42 (2): 7-23.
- Goffman, Ervin (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor Books.
- Gronow, Jukka (2000): *Sociologija ukusa*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Haralambos, Michael in Martin Holborn (1995): *Sociology. Themes and Perspectives*. London: Collins Educational.
- Konrad György, Ivan Szelenyi (1979): *The Intellectuals on the Road to Class Power*. Brighton: The Harvester Press.
- Meier A. Werner (1991): Die Revolution entläßt ihre Theoretiker. V Bernhart Giesen in Claus Leggewie (ur.): *Experiment Vereinigung*, 28-37. Berlin: Rotbuch Verlag.
- Pakulski Jan (1996): The Dying of Class or of Marxist Class Theory?. V David J. Lee in Brian S. Turner (ur.): *Conflicts About Class*, 60-70. Harlow: Longman.
- Parsons Talcott (1951): *The Social System*. Glencoe: The Free Press.
- Rakovski Marc (1986): *Vzhodno-evropskemu marksizmu naproti*. Ljubljana: Komunist.
- Sekulić Duško (1987): Regrutacija na elitne ploščaje. *Sociologija* 29 (4): 411-426.
- Simmel Georg, (1992/1908): Exkurs über den schriftlichen Verkehr. V Georg Simmel: *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, 429-433. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Solga Heike (1994): 'Systemloyalität' als Bedingung sozialer Mobilität im Staatsozialismus am Beispiel der DDR. *Berliner Journal für Soziologie* 4 (3): 523-542.
- Sztompka Piotr (1993): Civilisational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies. *Zeitschrift für Soziologie* 22 (2): 85-95.
- Wright Erik Olin (1985): *Classes*. London: Verso.
- Županov Josip (1970): Egalitarizam i industrializam. *Sociologija* 12 (1): 5-45

PRILOGA

Seznam avtorjev in avtoric dnevnikov v Sobotni prilogi Dela v letu 1999

I. Sanja ROZMAN (zdravnica, specialistka medicine dela in športa; avtorica knjig Sanje o rdečem oblaku, Zaljubljeni v sanje, Peklenska gugalnica):

1. *Razpoka v času (9. januar),*
2. *Začetek posta (16. januar),*
3. *Čarovnija zaljubljenosti (23. januar),*
4. *Čutim obstoj neke sile (30. januar).*

II. Robert PEŠUT – MAGNIFICO (pevec pop glasbe in filmski igralec):

1. *Noga v pasjem dreku (6. februar),*
2. *Mežikajoč v ritmu srčnega utripa (13. februar),*
3. _____ (20. februar),
4. *Nasvidenje, nasvidenje, adijo (27. februar).*

III. Mitja ROTOVNIK (direktor kulturnega in kongresnega centra »Cankarjev dom«):

1. *Obraz, kot elastika napet (6. marec),*
2. *Še vedno sem v dobri kondiciji (13. marec),*
3. *Direktor Grand hotela spušča meglo (20. marec),*
4. *Levi in rotarijanci (27. marec).*

IV. Nino MUREŠKIČ (glasbenik):

1. *Nyari, Kafra in Zvezda (3. april),*
2. *Predsednik je ploskal (10. april),*
3. *Človek hoče navzgor (17. april),*
4. *Buča, buča, bučasta (24. april).*

V. Matjaž GANTAR (direktor investicijskega sklada »Kmečka družba«):

1. *Jadra in straži z desnico (30. april),*
2. *Negenetsko debeli Američani (8. maj),*
3. *Armade strategov (15. maj),*
4. *Arhipelag tisočerihih otočkov (22. maj).*

VI. Barbara HIENG SAMOBOR (režiserka):

1. *Tak dež, ki zmoči čevlje plus omaje samozavest (29. maj),*
2. *Mame ne plešejo (5. junij),*
3. *Gledališče na obrazu (12. junij),*
4. *Kič iz ljubezni (19. junij).*

VII. Borut KRŽIŠNIK (skladatelj):

1. Vprašanje solza (26. junij),
2. Nikar z mojo ploščo v temo (3. julij),
3. S sanjami drugega (10. julij),
4. Na kolenih pred Velikim Pokom (17. julij).

VIII. Mojmir OCVIRK (direktor oglaševalske agencije »Imelda 8000«):

1. S tem sejmom je res hec (24. julij),
2. Optimizem propade in ne plača (31. julij),
3. Pobalini (7. avgust),
4. Petdeset odstotkov skozi okno (14. avgust).

IX. Drago KOS (državni uradnik, bivši visok uradnik policije):

1. Kriminalistika ni ezoterična znanost, ampak obrtniško delo (21. avgust),
2. Slovo od pištole (28. avgust),
3. Razsekavanje kriminalistov (4. september),
4. Trupli za denar (11. september).

X. Ksenija BRATINA (psihologinja, trenutno brezposelna):

1. Cena eksistencialnega vakuuma (18. september),
2. Samožena, spetžena (25. september),
3. Da sam žensko, ja bi mu dao (2. oktober),
4. Mame niso zato, da bi pisale (9. oktober).

XI. Spomenka HRIBAR (upokojena družboslovka in bivša članica parlamenta):

1. Lipa, lipica, lipicanec (16. oktober),
2. Enačba sovraštva (23. oktober),
3. Suvereno v mišjo luknjo (30. oktober),
4. Dobro jutro, mili svet! (6. november).

XII. Jani KOVAČIČ (pesnik, glasbenik, učitelj v srednji šoli):

1. Poljubi njeni vroči, ki spati ne puste (13. november),
2. Zimski čas je takšen čas (20. november),
3. Ne bi bilo neodvisne Slovenije brez neopravičenih (27. november),
4. Mi, uboge pakunge za DNA (4. december).

XII. Mojca MENART (direktorica Filharmonije):

1. Noč pred oddajo besedila (11. december),
2. Iščemo bogataša (18. december),
3. Bližina oddaljenih (24. december),
4. Zaloge razvajanja (8. januar 2000).